

Beszámoló a műhelykonferenciáról

***Világháború, társadalom, emlékezet* címmel rendezett műhelykonferenciát a Politikatörténeti Intézet 2014. szeptember 23-án.**

A konferencia délelőtti szekciójában a korszak kutatói a történelmi és társadalmi emlékezet kérdéseit járták körül.

Pók Attila bevezető előadásában rámutatott arra, hogy a múlt értelmezésével és értékelésével számtalan fórum foglalkozik az otthontól és az iskolától kezdve a művészeteken át a politikáig, amelyek sorában a tudomány csak az egyik, messze nem a legnagyobb hatással bíró terület. Az I. világháború 100. évfordulója kapcsán már csak ezért is naivitás volt azt hinni, hogy a történészek érdemben elősegíthetik a megbékélést, az egykori résztvevő nemzetek tagjai közti párbeszédet, a 20. század nagy társadalmi traumáinak feldolgozását. Ráadásul maguk a történészek sem mentesek az erőteljes emlékezetpolitikai befolyástól: ezt mutatta a 2014 júniusában szervezett szarajevói európai történészkonferencia, amelyen megmutatkozott például az, hogy Gavriilo Princip megítélésében és ezzel összefüggésben az I. világháború kirobbanásáért viselt felelősség tárgyalásában éles különbség van az egyes nemzetek – így Szerbia, illetve Magyarország és Ausztria – történészei között.

Az előadó bemutatta az elmúlt száz évben az I. világháborúval foglalkozó történészek három nemzedékét. Az elsőt azok képviselték, akik maguk is átérték a háborút – gyakran valamelyik frontvonalon –, és nemzeti történetírásuk keretében a világháború „felülről” perspektíváját képviselték. E kör történészeit (Pierre Renouvin, Sidney Fay, Bernadotte Schmitt, Luigi Albertini stb.) elsősorban had- és diplomáciatörténeti kérdések foglalkoztatták. A két világháború közti évtizedekben számtalan dokumentumkötetet adtak közre – az elsőt már 1915-ben! –, amelyek egyúttal többnyire egy-egy nemzet igazát is igyekeztek alátámasztani történettudományi érvekkel.

A második generáció (André Ducasse, Jacques Meyer, Gabriel Perreux stb.) az 1960-as–70-es években tűnt fel: kérdésfeltevésük már nem a nagypolitika színterére, nem a felelősség szövetének boncolására irányult, hanem a háború mélyebb okainak megértését tűzték ki célul. A háború alatti és a háború által okozott konfliktusokra kérdeztek rá, és vizsgálat tárgyává tették az emberek mindennapjait, szenvedéseit. Nem adták fel e korszak kutatói sem a diplomáciatörténetet, de meghaladva az öngazoló és ideologikus szándékokat az érdekek érvényesítésének problémáját állították előtérbe. A korszak legjelentősebb munkája Fritz Fischer monográfiája volt, aki a világhatalomért folyó küzdelem kontextusában értelmezte a német külpolitikát. E szemponttal szemben Arno Mayer a belpolitikai okok elsőbbségét hangsúlyozta, és a háborút mint a forradalmakat megelőző ellenforradalmi csapást értelmezte.

A harmadik történészgeneráció – az „1992-esek” – a kelet-európai rendszerváltások után jelentkezett (Niall Ferguson, Gerald Feldman, Alan Kramer stb.). Közös jellemzőjük, hogy a világháború jelenségeit a lehető legtágabb kulturális kontextusba helyezik, és a mentalitás, identitás, emlékezet problémái iránt érdeklődnek. A törekvéseiket a Jay Winter által szerkesztett kötet teljesíti ki, amely már átmenetet is képez egy lehetséges negyedik generáció felé, amelyet a transznacionális, globális kérdésselvetés jellemez. A kötet olyan kérdéseket is feldolgoz, mint a zendülések, a hadviselés hatása a városok életére, a frontharcok nyomán kialakuló sokk vagy az emlékezet problémái.

Dénes Iván Zoltán előadása a történelmi emlékezet egy sajátos aspektusával foglalkozott, nevezetesen azzal, hogy az I. világháború utáni magyar történelmi emlékezetben központi helyet elfoglaló történelmi esszéből, Szekfű Gyula *Három nemzedékéből* miért hiányzott teljesen a világháború értelmezése. A háború első éveiben Szekfűnek jóval meghatározóbb élmény volt az 1913 decemberében megjelent könyve – *A Száműzött Rákóczi* – körüli botrány (Szekfűt mint a magyar szabadságharcost bécsi pénzen gyalázó „zugtörténészt” hevesen támadták) mint maga a háború. Az 1918 végi és 1919-es nagy történelmi kataklizma pedig – egyáltalán nem egyedülálló módon – Szekfű értékelésében is felülírta a négyéves háború hatásait. Ezek alapján a saját személyes szerepfelfogását – a független tudós és a gátlástalan csábítók által megtévesztett közvélemény szembenállását – vetítette ki közel egy évszázad magyar történelmére, és állított szembe egy idealizált Széchenyi-képet a nagy csábítók és érzelmi politizálók feketére festett táborával. Maga a történelmi esszé műfaja és a kérdésselvetés, miszerint hol és miért tért le a magyar politikai elit az ideális pályáról, egyébként sem kedvezett a nemzetközi dimenzió elemzésének. Azonban a magyar történelmi tudatról általában elmondható, hogy az első világháborúra aligha tud úgy tekinteni, hogy ne 1918 és 1919 forradalmainak, az ellenforradalomnak és a trianoni döntésnek az árnyékában lássa azt.

Pollmann Ferenc a hadtörténetírás „három nemzedékéről” tartott előadást, hangsúlyozva a párhuzamot az első világháborús nemzetközi történetírás három nagyobb korszakával. Az első generációba azok tartoztak, akik katonaként – többnyire tisztként – vettek részt a háborúban, és céljuk a tanulságok levonása és tisztképzésben való felhasználása volt. Így ezek a munkák elsősorban a hadműveletek leírására és értékelésére korlátozódtak. A legtermékenyebb szerző Bánlaky (Breit) József volt, akinek a nevéhez fűződik *A magyar nemzet hadtörténelme* című, 23 kötetes, befejezetlen sorozat. A második generáció csak az 1950-es évek közepén léphetett színre, mivel a Rákosi-korszakban olyannyira

periférikus területnek tekintették a korábban volt tisztek által végzett hadtörténetírást, hogy szakfolyóiratuk, a *Hadtörténeti Közlemények* is csak 1954-ben indulhatott újra. Ekkortól a hadtörténetírás már marxista szemlélettel írt, az első világháborúra imperialista háborúként tekintő és a dolgozó tömegeket annak áldozataként tételező alapállással rendelkező, de továbbra is katonák által művelt terület maradt. Ezekben az évtizedekben az alapvető kérdés az volt, milyen hatást gyakorolt a világháború az 1918-ban és 1919-ben kirobbant forradalmakra. A történettudomány szélesebb áramlataiba így csak a rendszerváltás után kapcsolódtak be a magyar hadtörténészek, ám akkor is csak részlegesen. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy e területen sem tárgyalható az első világháború a következmények, így a Trianon-trauma kikapcsolásával. Általánosan elmondható, hogy a magyar történészek nehezen tudnak bekapcsolódni a nemzetközi hadtörténeti vitákba is, mivel a nyugati tudósok látómezejéből a keleti front szinte teljesen kiesik továbbra is, míg a nemzeti történetírásban mindvégig dilemmát jelent, hogy a többnemzetiségű államszövetség keretei közt megvívott háború esetében lehet-e magyar (osztrák, horvát, cseh stb.) hadtörténetről beszélni.

Ifj. Bertényi Iván azt mutatta be, hogyan rögzült az első világháborúra történő emlékezés az 1918 utáni évtizedekben. A Horthy-korszak ideológiája az egyes magyarok szenvedéseit Magyarország szenvedéseiként szintetizálta: így Trianon sokkját követően az egyes ember megpróbáltatásai helyett a nemzet szenvedését állította előtérbe. A helyi megemlékezések központilag hitelesített (így országos politikusok részvételével lezajlott) aktusait is a zászlóalj vagy település szintjéről a nagy nemzeti narratíva keretébe illesztették. Az emlékezetpolitika egyben azt is hangsúlyozta, hogy az első világháború nem tekinthető lezártnak, a hősi helytállás ideje újra eljön. Mindez kizárta a pacifista beszédmódot, amellyel csak a felelősséget máshol kereső baloldalon lehetett találkozni. Míg a jobboldalon a felelőség kérdését csak 1918 októberétől kezdődően vetik fel – azaz e szempontból a világháborút nem elemzik –, a baloldal az 1918-ig uralmon lévő elitet tette felelőssé mind a világháború alatti szenvedésért, mind annak következményeiért.

Konok Péter azt a kérdést tette fel, volt-e a világháborúnak baloldali emlékezete. A baloldali mozgalmak számára súlyos tanulság volt, hogy a szociáldemokrata vezetők által vallott és hangoztatott nemzetközi szolidaritást az egyes államok munkásai körében milyen könnyen felülírta a háborús és nemzeti lelkesedés 1914 nyarán. A baloldal szemében vesztes forradalmak és Trianon után a baloldal is csak ezek szemüvegén át, a következmények ismeretében tudta a kapitalizmus válságaként tekintett háborút értelmezni. A trianoni béke következményei a baloldali gondolkodókat is megrendítették, de a megoldásokat a kormányzó jobboldaltól eltérő

irányokban keresték: a szociáldemokraták elsősorban a wilsoni demokratikus elvek, így a nemzetek önrendelkezési joga alapján történő revíziót látták kívánatosnak, míg a kommunisták a forradalmi megoldásban hittek, és egyfajta Duna-menti tanácsköztársaságot képzeltek el. Az első világháború kitörésére való emlékezést minduntalan az aktuálpolitikai helyzet határozta meg: 1924-ben Európa-szerte harcoss pacifista hang szólalt meg, majd 1934-ben már az előretörő fasizmus elleni harc gondolata vált vezérszólamává, végül 1939-ban már a közelgő újabb háború árnyékában Magyarország kívülmaradásának kívánalma fogalmazódott meg.

A délutáni szekció a mai társadalmi emlékezet gyakorlati oldalait, pozitív példáit mutatta be.

Pintér Tamás az egyik legnagyobb online emlékezeti portált üzemeltető *Nagy Háború Kutatásáért Alapítvány* munkáját ismertette. A 2010-ben indult [Nagy Háború blog](#) rendszeres időközönként közöl rövid tanulmányokat, visszaemlékezéseket, fényképeket és egyéb dokumentumokat a világháborúról, számos önkéntes szerzővel dolgozik együtt és már eddig jóval több mint 3000 állandó követője van írásainak.

Megyaszi Szilvia [Püspökladány példáján](#) keresztül elemezte, hogy milyen lehetőségei vannak a helyi amatőr hagyományőrző munkának: hogyan folytatható tekintélyes hatósugárral a helytörténeti emlékek (tárgyak és visszaemlékezések) összegyűjtése, bemutatása, milyen együttműködési formák hozhatók létre települések között, illetve hagyományőrzők és az emlékezés hivatalos intézményei (múzeumok és könyvtárak) között. Az előadó hangsúlyozta, hogy az I. világháború emlékezete esetében valóban az utolsó órában vagyunk, amikor még megszólaltathatóak azok, akiknek a szülei, nagyszülei éltek a világháború alatt, részt vettek a harcokban.

Bognár Katalin, a [Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára](#) munkatársa az I. világháborús fényképeket egy sajátos oldalról – három dimenzióban – felvillantó kiállításukról beszélt. Az ún. sztereofotó technikával készült képeket ugyanis egymásra vetítve térhatású képek állíthatók elő, amelyek révén a háborús hétköznapoknak szó szerint új dimenziója tárul fel.

Készítette: Takács Róbert